

เก็บตกจากงานสัมมนา

การบรรยาย

“ชีวิตทางสังคมของเกษตรกรอินทรีย์ และการเมืองเรื่องอาหารในประเทศไทย”

Peter Vandergeest

ภาควิชาภูมิศาสตร์
มหาวิทยาลัยยอร์ก ประเทศแคนาดา

แปลและสรุปความโดย

อัจฉรา รักยุติธรรม

ภาควิชาสังคมศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บันทึกโดย นีรมล ยวนบุญ

เมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2557 ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้รับเกียรติจากรองศาสตราจารย์ ปีเตอร์ แวนเดอร์เกิสต์ (Peter Vandergeest) จากภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยยอร์ก ประเทศแคนาดา มาบรรยายในหัวข้อ “ชีวิตทางสังคมของเกษตรอินทรีย์และการเมืองเรื่องอาหารในประเทศไทย” (The Social Lives of Organic and the Politics of Food) ณ ห้องบรรยายโครงการปริญญาเอก คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ชั้น 4 อาคารคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์

รองศาสตราจารย์แวนเดอร์เกิสต์เริ่มนำเสนอโดยแนะนำว่าแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา คือ แนวคิดที่ว่าด้วย “ชีวิตทางสังคมของสิ่งของ” (the social life of things) ของอรชุน อัปพาดูไร (Arjun Appadurai (1988)) โดยเน้นการดูกลไกทางสังคมที่ทำให้คุณค่ากับเกษตรอินทรีย์ ซึ่งทำให้คนเกิดความความปรารถนาในเกษตรอินทรีย์

เมื่อถามว่า “เกษตรอินทรีย์” คืออะไร? คนส่วนมากมักตอบว่า “การปลอดจากสารเคมี” “เป็นมิตรต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม” ซึ่งเป็นคำตอบที่มีมุมมองของคนชั้นกลาง อย่างไรก็ตาม หากดูจากคำนิยาม “เกษตรอินทรีย์” ของ IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements) ซึ่งเป็นองค์กรกำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ระดับสากล จะเห็นว่านิยามไม่ได้เน้นการ “การปลอดจากสารเคมี” แต่เน้นเรื่องกระบวนการผลิตมากกว่า

ทั้งนี้ เกษตรอินทรีย์เป็นรูปแบบหนึ่งของเกษตรกรรมทางเลือก (alternative agriculture) เกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทยเกิดขึ้นปลายทศวรรษ 1980 (ประมาณช่วง พ.ศ. 2520 - 2530) หลังจากเหตุการณ์ความไม่สงบทางการเมืองที่เกิดขึ้นในตลอดช่วงทศวรรษ 1970 จางลง (ประมาณช่วง พ.ศ. 2510 ถึง ต้นทศวรรษ พ.ศ. 2520) ในช่วงนั้น ปัญญาชน นักพัฒนา ไม่ต้องการพึ่งพาจากรัฐ และอยากพึ่งตนเอง จึงออกไปทำงานพัฒนาชนบท นอกจากนี้ การที่ช่วงนั้นมีแหล่งทุนที่สนใจสนับสนุนการพัฒนาในประเทศไทยที่ 3 บนฐานความคิดที่ว่า ความยากจนอาจเป็นปัจจัยให้ชาวบ้านไปร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์ได้ จึงเป็นบริบทของการเกิดเกษตรกรรมทางเลือกในไทย เมื่อราว 30 ปีที่แล้ว ที่เริ่มมีการพูดถึงเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย รูปแบบการเกษตรทางเลือกที่มีความ

สำคัญมากในเวลานั้นก็คือ เกษตรผสมผสาน ซึ่งใช้เพื่อต่อสู้กับการปลูกพืชเงินสดเชิงเดี่ยว ขณะที่เกษตรอินทรีย์เพิ่งถูกยกขึ้นมาเป็นแนวทางหลักเมื่อไม่นานมานี้

องค์กรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมทางเลือกมีหลายองค์กร เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือก (Alternative Agriculture Network: AAN) “ไปโอไทย” หรือ มูลนิธิชีววิถี ทำงานรณรงค์เชิงนโยบาย กรีนเน็ต (Green Net) ที่ทำเรื่องมาตรฐานและการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ และองค์กรอื่นๆ รวมทั้งในภาคใต้

เกษตรทางเลือกได้รับความสนใจมากขึ้นเรื่อยๆ เกษตรทางเลือกวิพากษ์วิจารณ์ปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ว่าส่งผลทำให้เกิดการขาดแคลนอาหาร ต้องใช้พันธุ์พืชใหม่ ใช้สารเคมีการเกษตร ทำให้เกษตรกรต้องเป็นหนี้และสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อม เกษตรกรรมทางเลือกได้เสนอเทคนิคในการแก้ไขปัญหาในรูปของเกษตรผสมผสาน วน-เกษตร เกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ SRI (the System of Rice Intensification) และ IPM (Integrated Pest Management) ที่เป็นการจัดการแมลงศัตรูพืชโดยอนุญาตให้ใช้สารเคมีในระดับที่จำเป็นได้เมื่อมีการแพร่ระบาดมาก ฯลฯ เพื่อต่อสู้กับพืชเงินสด (cash crops) โดยการส่งเสริมและขยายผลจากการสร้าง “เกษตรกรต้นแบบ” หรือ “กลุ่มเกษตรกรต้นแบบ”

อย่างไรก็ดี การพัฒนาเกษตรทางเลือกยังอยู่ในกรอบวิธีคิดแบบ “trusteeship” ซึ่งอาจจะแปลเป็นไทยได้ว่า “คุณพ่อรู้ดี” ที่นักพัฒนามักจะเข้าใจว่าผู้ถูกพัฒนาไม่เข้าใจตัวเอง ไม่มีวิธีที่จะแก้ปัญหของตนเองอย่างไร มองผู้ถูกพัฒนาว่าเป็นเด็กที่ยังไม่มีวุฒิภาวะตัดสินใจเองไม่ได้ และนักพัฒนาจะช่วยมาบอกให้เองว่าควรจะทำอย่างไรชีวิตถึงจะดีขึ้น

“เกษตรทางเลือก” เป็นทางเลือกจากอะไร? นักพัฒนาบอกว่ามันคือการเลือกออกจาก การปลูกพืชเงินสดหรือพืชเชิงเดี่ยวที่พึ่งพิงตลาด (แต่ความจริงเกษตรกรก็ยังไม่อยากออกจากตลาด) อีกทางก็คือทางเลือกจากการถูกกำหนดการผลิตโดยรัฐ (เกษตรกรต้องพึ่งพาตนเองเพราะพึ่งพารัฐไม่ได้) แต่ในความเป็นจริงการส่งเสริมเกษตรทางเลือกไม่ได้ทำทั้งสองแบบที่ว่ามา การพัฒนาเกษตรทางเลือกซึ่งมักอยู่บนฐานคิดแบบวัฒนธรรมชุมชนและมีการจัดตั้งกลุ่มนอกเหนือจากหน่วยงานของรัฐในหมู่บ้าน แต่ที่จริงแล้วรัฐก็มีแนวทางการ

ทำงานไม่ต่างจากที่องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ทำ ทั้งนี้ NGOs สนใจจะทำงานด้วยกันกับรัฐบาลมาแล้ว ดังจะเห็นจากบทบาทของนายแพทย์ประเวศ วะสี นายไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม มีหลายโครงการของรัฐที่ส่งเสริมให้ NGOs ทำงาน โดยเฉพาะยุคที่เกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ และยุคที่แหล่งทุนต่างประเทศถอนทุนไปสนับสนุนประเทศอื่นๆ แทนประเทศไทย ซึ่งก็มีหน่วยงานต่างๆ ของรัฐให้ทุน NGOs ไทยทำงานพัฒนาชนบทแทน

วิกฤตเศรษฐกิจช่วงปี พ.ศ. 2540 เป็นจุดเริ่มต้นของความสนใจในแนวทางการแก้ปัญหาด้วยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่เน้นการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเข้ากันได้ดีกับการพัฒนาเกษตรทางเลือก จะเห็นได้ว่าเกษตรกรรมทางเลือกไปกันได้กับแนวทางการส่งเสริมของรัฐ ขณะเดียวกัน ในทางปฏิบัติก็เริ่มมีการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนแบบที่มีรูปแบบที่ค่อนข้างตายตัว เช่น การตั้งศูนย์ฝึกอบรมเกษตรทางเลือก โดยรัฐสนับสนุนงบประมาณรายละ 1 ล้านบาท ขณะที่กองทุนหมู่บ้านของรัฐบาลทักษิณก็มีการให้ทุนทำเกษตรอินทรีย์ การทำปุ๋ยอินทรีย์ เป็นต้น

แนวทางการพัฒนาของ NGOs ในบทบาทคุณพ่อรู้ดีนี้ ทำให้เส้นแบ่งที่บอกว่าอะไร “เป็น” หรือ “ไม่เป็น” ทางเลือกการพัฒนาหายไป กลายเป็นว่ารัฐกับ NGOs ทำงานด้วยกันได้ และเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยผลิตและขยายแนวคิดและผลิตซ้ำแนวคิดและแนวทางปฏิบัติของเครือข่ายที่สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การที่ NGOs บอกว่าเกษตรทางเลือกคือการเลิกพึ่งพาและเป็นอิสระจากระบบตลาดเพื่อให้เกษตรกรพึ่งตนเองได้ แต่ที่จริงแล้วเส้นแบ่งของเกษตรทางเลือกกับตลาดไม่มีอยู่จริง เช่น เกษตรอินทรีย์ก็เน้นการผลิตเพื่อการส่งออกและเน้นการผลิตเพื่อให้ได้มาตรฐานและราคาที่ดีขึ้น โดยมีระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มารองรับ ซึ่งมีกฎเกณฑ์มาตรฐานหลายอย่างที่ควบคุมการผลิต นี่คือการวางระเบียบวินัยตามแนวคิดการควบคุม (discipline) ของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) เพราะมีการเน้นการควบคุมการผลิตให้ผลิตได้ตามความต้องการของผู้บริโภคหรือมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

ในส่วนของการเมืองเรื่องอาหาร พบว่าที่ผ่านมา NGOs ได้ทำงานร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เพื่อส่งเสริมเรื่องการกินและความตระหนัก

ในเรื่องสุขภาพและการผลิต ขณะเดียวกันเกษตรกรอินทรีย์ก็เป็นประเด็นที่มีคนสนใจมากขึ้นเรื่อยๆ ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรอินทรีย์เป็นที่สนใจมากขึ้นก็คือจำนวนชนชั้นกลางเพิ่มขึ้น ขณะที่เกษตรกรมีจำนวนลดลง ราคาสินค้าเกษตรอินทรีย์ สินค้าผักปลอดสารเคมี ผักอนามัย ที่สำรวจพบในเชียงใหม่ จะมีราคาสูงกว่าผักปกติ ซึ่งราคาที่แพงกว่านี้สะท้อนว่าผู้บริโภคกล้าจ่ายเพราะกลัวการปนเปื้อนที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพตนเอง อนึ่ง คนชั้นกลางเหล่านี้เป็นชนชั้นกลางระดับสูงที่ไปเดินในตลาดสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่มีรายได้สูง เช่น ตลาดริมปิง จังหวัดเชียงใหม่ ความกลัวของผู้บริโภคที่ยอมจ่ายแพงกว่ามากนั้น ได้สะท้อนถึงความไม่เชื่อใจต่อผู้ผลิตหรือเกษตรกร ที่มาพร้อมกับวาทกรรม เช่น เกษตรกรติดสารเคมี เกษตรกรเป็นผู้ไม่มีกฎเกณฑ์ ไม่มีความรู้ ขาดจิตสำนึก เป็นต้น ทศณะเหล่านี้ของผู้บริโภคคล้ายคลึงกับทัศนคติของชนชั้นกลางที่มีต่อผู้ร่วมชุมนุมกับแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) ที่เข้าไปในบริเวณโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ระหว่างการชุมนุมเมื่อปี พ.ศ. 2553 ซึ่งธงชัย วินิจจะกุล ได้เสนอไว้ว่าเป็นทัศนคติที่มองผู้ชุมนุม “เลือดแดง” เหมือนเป็น “เชื้อโรค” (“germs”; Thongchai 2010)

จากการสำรวจที่ อำเภอสะทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อถามชาวบ้านว่ารู้จักเกษตรกรอินทรีย์ไหม ชาวบ้านหลายคนรู้จักเกษตรกรอินทรีย์ หลายคนทำเกษตรกรอินทรีย์ โดยมีที่มาต่างๆ กันไป เช่น ต้องการทำเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน หรือเพราะได้ทุนสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือเป็นรายที่เปลี่ยนจากการทำนาทุ่งมาทำเกษตรกรอินทรีย์เป็นการลดความเสี่ยงและช่วยให้พอมีรายได้อย่างต่อเนื่อง ตลาดที่พวกเขาเอาสินค้าเกษตรอินทรีย์ไปขายก็เป็นตลาดในระดับท้องถิ่น ซึ่งผู้บริโภคที่มาซื้อก็อาศัยความ “เชื่อใจกัน” มากกว่าการใช้มาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์แบบสากลมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจเลือกซื้อ

ประเด็นที่ท้าทายก็คือ สินค้าเกษตรอินทรีย์ปัจจุบันมีเพียงมาตรฐานสากลซึ่งเป็นมาตรฐานเดียวกันที่เข้มงวดและนำไปสู่การควบคุมเกษตรกร เราจะสามารถมีมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์หลายๆ แบบได้ไหม มีมาตรฐานที่เกิดจากการพูดคุยตกลงกันระหว่างเกษตรกรกับผู้บริโภคอย่างเท่าเทียมได้ไหม? ทางออกอาจอยู่ที่ระบบการค้าที่เป็นธรรม (fair-trade) และการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการกำหนดมาตรฐานสินค้าอินทรีย์ส่งออก ซึ่งจะทำให้เกษตรกรลดการถูกควบคุมจากผู้บริโภคและมาตรฐานสากลได้มากขึ้น

รายการอ้างอิง

Appadurai, Arjun, ed. 1988. *The Social Life of Things: commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thongchai Winichakul. 2010. "The 'Germs': the reds' infection of the Thai political body". *New Mandala*, May 3. Accessed February 1, 2014. <http://asiapacific.anu.edu.au/newmandala/2010/05/03/thongchai-winichakul-on-the-red-germs/>.